

ΘΗΣΕΩΣ ΣΤ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΥ, Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας
ΕΥΘΥΜΙΟΥ Θ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ, Βοηθοῦ Σπουδαστηρίου Βυζαντ. καὶ Νεοελλ. Φιλολογίας *

ΤΟ ΙΒΗΡΙΤΙΚΟΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ ΤΩΝ ΝΕΦΕΛΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ

Κατὰ τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον μετέβημεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος μεθ' ὁμάδος συνεργατῶν πρὸς ἔρευναν ὥς καὶ λήψιν μικροταινιῶν (microfilms) ἐξ ὀρισμένων χειρογράφων, φυλασσομένων ἐν ταῖς αὐτόθι ἱεραῖς Μοναῖς¹.

Μεταξὺ τῶν ἐρευνηθέντων ὑφ' ἡμῶν χειρογράφων εἶναι τὸ περιγραφόμενον ἐν τῷ Καταλόγῳ τοῦ Λάμπρου ὑπ' ἀρ. 4269 χαρτῶν χειρόγραφον σχήματος ὀγδόου, ἐξ ἐνενήκοντα ὀκτὼ φύλλων τοῦ ιε' αἰ., ἀποκείμενον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μονῆς Ἰβήρων². Παρατηρεῖται παρὰ Λάμπρῳ ὅτι τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιλαμβάνει δύο κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸν Πλούτον πρῶτον καὶ ἔπειτα τὰς Νεφέλας, «μετὰ κινρᾶς διαστίχου ἐξηγήσεως καὶ παρασελιδίων σχολίων», ἀκέφαλον δὲ τὴν πρώτην (στ. 317, γρ. 318 κ.ἐξ.) καὶ κολοβὴν τὴν δευτέραν κωμωδίαν. Σημειοῦται περαιτέρω παρὰ Λάμπρῳ ἡ ἀρχή, ὥς καὶ τὸ τέλος τῶν σχολίων τοῦ Πλούτου (φ. 36α), ἐπιφέρεται δὲ ὅτι εἶναι «τὰ λοιπὰ ἀποκεκομμένα» ἐν τῷ φύλλῳ τούτῳ, «ὥς καὶ ἄλλων τινῶν φύλλων τὸ κάτω μέρος». Ἀντιστοίχως, σημειοῦται περαιτέρω παρὰ Λάμπρῳ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος (κολοβὸν) τῶν σχολίων τῶν Νεφελῶν, ἐπιφέρεται δὲ ὅτι τὰ φύλλα 16 καὶ 18 εἶναι ἄγραφα.

Ταῦτα τὰ ὀλίγα καὶ ἐν τισι ἀφυλοκρίνητα, φέρονται παρὰ Λάμπρῳ περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ χειρογράφου τούτου. Τὰ ἀκολουθοῦντα εἶναι

* Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Στυλ. Α. Χατζησταυλῆ, πτυχιούχου τῆς Σχολῆς.

1. Ἡ μετάβασις αὕτη ἐπραγματοποιήθη τῇ γενναίᾳ οἰκονομικῇ ἐνισχύσει τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἔτυχε δὲ τῆς θερμῆς συμπαράστασός τῆς Ἱερᾶς Συνάξεως καὶ τῶν ἄλλων ἀρμοδίων ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν Ἀρχῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Μετὰ χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης γίνεται ἐνταῦθα αὕτη ἡ μνεία.

2. Σ. π. Λάμπρ. ο. υ. Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τόμ. Β', 1900, σ. 34α,β.

καρπὸς τῆς ἐρευνῆς ἡμῶν περὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου¹.

Ἐν πρώτοις, προβαίνομεν, ὡς πρὸς τὸ χειρόγραφον τοῦτο, εἰς τὰς ἀκοιούτους γενικωτέρας παρατηρήσεις.

Σταθερῶς τοὐλάχιστον δὲν ὑπάρχει ἡ παρὰ Λάμπρῳ φερομένη διάστικος ἐξήγησις². Συχνάκις εὐρηναί γλῶσσαι ἢ ἀπλῶς ἐρμηνεύματα ὀλίγων λέξεων τῶν στίχων, ὡς ἐν Νεφ. 1067 *ἔγρημε* (κείμε.): *γυναικα* ἔλαβε (ὑπερθεῖν τῆς λέξεως). Ὅχι σπανίως, ἐξ ἄλλου, ὁ χωρισμὸς τῶν στίχων εἰς τὸ χφ εἶναι διάφορος τοῦ ἐν HG³.

Τὰ φύλλα 13 καὶ 14 τοῦ Πλούτου, περιέχοντα ἀντιστοίχως τοὺς στ. 196-217/174-194, προδήλως δ' ἐκπεσόντα ἐκ τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτὰ θέσεως, ἔχουν παρατοποθετηθῇ ἐκ μεταγενεστέρας χειρός. Ὁμοίως, ἔχουν παρατοποθετηθῇ τὰ φύλλα 15 κ. 17, περιέχοντα ἀντιστοίχως τοὺς στ. 218-239/261-281. Ἡ ἀρίθμωσις τῶν φύλλων, βαίνουσα συνεχῶς, οὐδὲν περὶ τῆς παρατοποθετήσεως ταύτης ὑποδεικνύει, πρέπει δὲ νὰ εἶναι μεταγενεστέρα.

Ἀπὸ τοῦ στ. 408 μέχρι καὶ τοῦ στ. 625 τοῦ Πλούτου παρατηρεῖται χάσμα, καθ' ὃ ἐλλείπουν 218 στίχοι. Ἡ μεταγενεστέρα καὶ βαίνουσα συνεχῶς, ὡς ἄνωτέρω, ἀρίθμωσις τῶν φύλλων οὐδεμίαν παρέχει ἔνδειξιν περὶ τοῦ χάσματος τούτου. Δοθέντος ὅτι, ὡς ἐκ τῶν σφωζομένων σελίδων τοῦ χφ συνάγεται, ὑπάρχουν 11-12 στίχοι κατὰ σελίδα, πρέπει νὰ ἐλλείπουν 10 φύλλα. Οὐδὲν ἴχνος ἐν τῷ χφ ἀνευρίσκεται περὶ τῶν ἐλλειπόντων τούτων φύλλων.

Νῦν αἱ εἰδικώτεραι παρατηρήσεις ἡμῶν κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ χφ.

Α'. — 'Αριστοφάνους Πλούτος.

1α. Φθοραὶ τινες μεμονωμένων γραμμάτων ἢ καὶ συλλαβῶν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀρχὴν στίχων, ἔνεκα ὁπλῆς ἢ ἄλλης αἰτίας.

1. Βραχυγραφίαι, τῶν ὁποίων γίνεται συχνὴ χρῆσις ἐν τοῖς ἐπομένοις:

ἀναγν. = ἀναγινώσκεται.

ἀ.ο. = ἀνθ' οὗ.

ἀποκμ. = ἀποκεκομμένον, -α.

HG = 'Αριστοφάνους κωμωδία, ἔκδ. F. W. Hall καὶ W. M. Geldart, Α' τόμ. (περιέχων κ. τὰς Νεφέλας), Β' τόμ. (περιέχων κ. τὸν Πλούτον), ἀντιστοίχως ἀνατύπ. Β' ἐκδόσ., Ὁξφόρδη, 1954 κ. 1957.

χφ = χειρόγραφον, τὸ παρὰ Λάμπρῳ ὑπ' ἀρ. 4269 ἀναγραφόμενον.

*Ἄλλαι βραχυγραφίαι ἐν τοῖς ἐπομένοις εἶναι εὐνόητοι.

Ἐκ τῶν φερομένων ἐπαλήθως δύο ἀριθμῶν ὁ πρῶτος δηλοῖ τὸν στίχον τῆς σελίδος τοῦ χφ, ὁ δὲ δεύτερος, ὁ ἐν παρενθέσει, τὸν στίχον τῆς οἰκείας κωμωδίας ἐν τῇ ἐκδόσει Hall-Geldart.

2. Σπ. Λάμπρου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 34α.

3. Χαρακτηριστικὰ τούτου παραδείγματα βλ. κατωτέρω, σ. 410, κ. σημ. 1.

2 (320) ἀναγν. -ων α.ο. λαβών¹ HG
 2 (321) » μασσ.μενος » μασώμενος² »
 3 (321) » .υνεῖναι³ » ξυνεῖναι »
 4β. 12 (407) » .'ατρὸς⁴ » ἱατρὸς »
 12β. Μετὰ τὸν στ. 3 (793) τὸ χφ παρέχει τὸν στίχον «ἔπειτα καὶ τὸν
 φόρτον ἐκφύγοιμεν ἄν», οὗτος δ' ἐν HG φέρεται βραχὺ κατωτέρω.

13α. 11 (206). 'Ο τελευταῖος οὗτος στίχος τοῦ κειμένου ἀποκεκομμένος
 κατὰ τὴν ἀρχήν, ἐν ᾗ ἐνδεχομένως σχόλια, τὸ δ' ὑπόλοιπον αὐτοῦ ἐπικεκα-
 λυμμένον διὰ χάρτου προστατευτικοῦ τοῦ φύλλου.

13β. 11 (217) ἀποκμ. κὰν βούλῃ γ' ἐγώ⁵.

14α. 'Αποκεκομμένον τὸ κάτω μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ περιθωρίου μετὰ
 τῆς ἀρχῆς τοῦ προτελευταίου καὶ σχεδὸν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τελευταίου
 στίχου τοῦ κειμένου, οὕτω δέ:

10 (183) ἀναγν. -ι α.ο. καὶ HG

11 (184) ἀποκμ. κρατοῦσι γοῦν κὰν.

14β. 11 (195). 'Ο τελευταῖος οὗτος στίχος τοῦ κειμένου καὶ ἀντίστοι-
 χον μέρος τοῦ παρασελιδίου σχολίου ἐπικεκαλυμμένα κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ
 προστατευτικοῦ χάρτου, ἐλλείποντα δὲ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον ἔνεκα ἀποκοπῆς
 τοῦ φύλλου. Τὸ σχόλιον τοῦτο ἀνήκει, ὥς ἐκ τοῦ λήμματος αὐτοῦ προκί-
 πτει, εἰς τὸ πολὺν μᾶλλον (HG, πολλῶ — χφ) τοῦ μὴ ἀναγνωσκομένου στί-
 χου. Τοῦ σχολίου σφύρονται πέντε στίχοι, διακρίνονται δὲ τόνοι καὶ πνεύ-
 ματα ἢ τμήματα γραμμάτων τοῦ ἐπομένου ἐπικεκαλυμμένου στίχου αὐτοῦ.

15α. 'Επικεκαλυμμένα, ἂν μὴ ἀποκεκομμένα, τὰ πρῶτα ἐν ᾗ δύο γράμ-
 ματα τῶν τεσσάρων τελευταίων στίχων, ἦτοι:

8 (225) ἀναγν. -πως α.ο. ὅπως HG

9 (226) » -μῖν » ἡμῖν »

10 (227) ἀποκμ. καὶ

11 (228) » -ν » τῶν »

16αβ. Τὸ φύλλον ἄγραφον.

18αβ. Τὸ φύλλον ἄγραφον.

27α. 'Αποκεκομμένον διὰ ψαλίδος τὸ δεύτερον ἡμῖσις τοῦ ἐξωτερικοῦ
 περιθωρίου. 'Ελλείπουν, ὥς φαίνεται, τὰ εἰς τὸ περιθώριον τοῦτο σχόλια,
 τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τοὺς στ. 4-11 (980-987) (τί δ' ἦν - ταῦτά γε).

1. Τὰ ἐλλείποντα γράμματα ἐν χώρῳ μάλιστα ὀπῆς.

2. Φθορά τις τοῦ χφ. 'Η λέξις αὕτη ἐν χφ ἐν τέλει προηγουμένου στίχου.

3. Τὸ ξ ἐπικεκαλυμμένον διὰ τίνος ἀδιαφανοῦς οὐσίας.

4. Τὸ ι ἀποτεριμμένον.

5. Τὸ ἀποκεκομμένον ἐπαναλαμβάνεται μετὰ τὸ τέλος τοῦ στίχου, ὄντος τελευ-
 ταίου εἰς τὴν σελίδα ταύτην τοῦ χφ, εὐθὺς δ' ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐξ ἄλλης, πολὺ μετα-
 γενεστέρως, χειρός.

Σφίζεται τμήμα ἐξ ἑπτὰ στίχων τοῦ σχολίου, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸ *τί δ' ἦν* τοῦ κειμένου. Δοθέντος ὅτι τὸ σχόλιον τοῦτο ἄρχεται σχεδὸν ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ στ. 2 (978), ἦτοι πολὺ ὑψηλότερον τοῦ εἰς ὃν ἀναφέρεται στίχου, καλῶς ἐνδέχεται τὸ ἐλλεῖπον μέρους τοῦ περιθωρίου νὰ ἦτο κατεῖλημμένον διὰ τοῦ ὑπολοίπου τοῦ ἀνωτέρω σχολίου, ἂν μὴ καὶ δι' ἄλλου σχολίου.

27β. Φθορὰ καὶ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ, ἀλλὰ μεγαλυτέρα τῆς ἐν τῇ προηγούμενῃ. Ἐλλείπουν, ὥς φαίνεται, τὰ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον σχόλια τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τοὺς στ. 5 - 11 (992 - 998) (*λέγεις ἐρῶντ' - εἰπέ μοι*), ἐπίσης δὲ καὶ αἱ πρῶται συλλαβαὶ ἧ λέξεις τοῦ κειμένου, ἦτοι:

5 (992)	ἀναγν. λέγεις	ἀ.ο. λέγεις	HG
6 (993)	» -χι	» ἀλλ' οὐχι	»
7 (994)	» -γτόν	» τὸν αὐτόν	»
8 (995)	ἀποκμ. ἐμοῦ		
9 (996)	» -άλλα	» καὶ τᾶλλα	»
10 (997)	» -α	» ἐπόντα	»

31α. Ἐλλείπει μικρὸν μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιθωρίου, τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς στ. 10 - 11 (1074 - 1075) (*εἶναί σ' - Μιλήσιοι*). Εἰς τὸ μέρος τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι εἶχον γραφῇ σχόλια, δοθέντος ὅτι μέγα μέρος τοῦ ὑπερθεῖν σφωζόμενου περιθωρίου εἶναι κενόν, οὐδεμία δ' ἐνταῦθα λέξις προσφέρεται ἰδιαζόντως εἰς βραχὺν σχολιασμόν.

31β. Ἐλλείπει τὸ μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιθωρίου, τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς στ. 10 - 11 (1085 - 1086) (*πίνειν - σαπρά*). Εἰς τὸ σφωζόμενον μέρος τοῦ περιθωρίου ὑπάρχει σχόλιον, ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἐν στ. 7 (1082) *οὐκ ἂν διαλεχθεῖν διεσπικλωμένη* (χφ, — *διεσπικλωμένη* HG). Τὸ σχόλιον τοῦτο δὲν φαίνεται περατούμενον εἰς τὸ σφωζόμενον μέρος τοῦ περιθωρίου, καλῶς δ' ἐνδέχεται νὰ ἐξετείνεται καὶ εἰς τὸ ἐλλεῖπον μέρος αὐτοῦ, καθ' ὅσον τὸ σχόλιον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ στ. 1079, τὸ σφωζόμενον δὲ μέρος αὐτοῦ ἐκτείνεται καὶ πέραν τοῦ στ. 1084. Δύο στίχων τοῦ κειμένου ἔχει ἀποκοπῇ μέρος τῆς ἀρχῆς, ἦτοι:

10 (1085) ἀποκμ. *πίνειν*

11 (1086) » ἀλλ' ἔστι ἀναγν. -δη ἀ.ο. ἀλλ' ἔστι *κομιδῇ* HG.

36α. Ἀποκεκομμένοι διὰ ψαλίδος οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι τῆς σελίδος ταύτης, ἦτοι οἱ ὑπ' ἀρ. 10 - 11 (1206 - 1207) (*ἡ γραῦς - χύτραι*). Εἰς τὸ σφωζόμενον μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιθωρίου ἀναγινώσκονται δύο στίχοι σχολίου, ἀναφερόμενου εἰς τὸ ἐν στ. 11 (1207) *ἐπιπολῆς*. Τὸ σχόλιον ἄρχεται ἀναγραφόμενον ἱκανῶς ὑψηλότερον τοῦ εἰς ὃν ἀναφέρεται στίχου, σχεδὸν ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ στ. 8 (1204), δὲν φαίνεται δὲ περατούμενον εἰς τὸ σφωζόμενον μέρος. Ὅθεν εἰκάζεται ὅτι τὸ σχόλιον ἦτο μακρόν, καταλαμβάνον καὶ τὸ ἀποκεκομμένον μέρος τοῦ περιθωρίου ὁλόκληρον, ἐφ' ὅσον βεβαίως δὲν ὑπῆρχεν ἕτερον σχόλιον.

B'. — Ἀριστοφάνους Νεφέλαι.

51β. Τὸ κείμενον τῆς σελίδος ταύτης διαγεγραμμένον διὰ σταυροειδοῦς διαγραφῆς.

52α. Ἡ σελὶς ἄγραφος.

52β. Ἀποκεκομμένον διὰ ψαλίδος κατὰ τὸ ἄνω μέρος. Οὕτως, ἔλλείπουν οἱ στ. 315 (οὗ ἀρχὴ εἰς χφ ἢ λ. τοῦτο, εἰς δὲ HG αἱ φθεγξάμεναι) κ. 316, εἰς τὸν ὁποῖον προδήλως καὶ αἱ λ. *αἴπερ γνώμην*, ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἐν HG στ. 317¹, δοθέντος ὅτι ὁ στ. 317 τοῦ χφ ἄρχεται διὰ τοῦ μετὰ τὰς δύο ἀνωτέρω λέξεις καὶ διάλεξιν. Ὅμοίως, ἔλλείπουν οἱ ἀντίστοιχοι τέσσαρες στίχοι τῆς ἐξηγήσεως, πλὴν τῆς τελευταίας λ. *διδόσσι*. Σφύζονται δύο στίχοι σχολίου : «*πάντων τῶν ἄλλων, περὶ δὲ τὰς Νεφέλας ἐπισημένους*». Εἰκάζεται ὅτι τὸ πέρασ τοῦτο τοῦ σχολίου ἀναφέρεται εἰς τὸν στ. 316 τοῦ κειμένου, ὅπου ἢ λ. *Νεφέλας*. Κατ' ἐλάχιστον, πρέπει νὰ ἔλλείπουν τρεῖς στίχοι τοῦ σχολίου τούτου, τοῦ τρίτου δ' αὐτῶν σφύζονται τμήματα γραμμάτων.

53β. Τὸ ἐνταῦθα κείμενον τῶν στ. 1 - 11 (331 - 339), μὴ ἀρχόμενον ἀπ' ἀρχῆς οὐδὲ λήγον ἐν τέλει στίχου ἐν HG (*πλείστους - τεμάχη*), σφζόμενον ἀκέραιον, εἶχε διαγραφῇ ἐν 51β, ἐπαναλαμβάνεται δ' ἐνταῦθα μετ' ἐλάχιστων παραλλαγῶν, ὧν βεβαία ἢ ἐν στ. 3 (333) *ἀδμ- ἀνθ'* οὗ *ἀσμ-* HG.

59α. 6 (424) ἀναγν. *κα- -ας* ἀ.ο. καὶ *τάς*² HG.

60α. Ἀποκεκομμένοι διὰ ψαλίδος οἱ πρῶτοι τέσσαρες στίχοι τοῦ κειμένου (438 - 441 *διὰ - διψῆν* HG) καὶ τὸ μέγιστον μέρος, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς λογιζόμενον, τῶν υπολοίπων στίχων τῆς σελίδος πλὴν τοῦ στ. 7 (444), ἀκεραίου τούτου σφζομένου. Οὕτως, ἔλλειπει ἐν τέλει τῶν ἀκολουθῶν στίχων :

5 (442) - <i>ίρειν</i>	ἀ.ο. <i>δείρειν</i>	HG
6 (443) - <i>αι</i>	» <i>διαφενξοῦμαι</i>	»
8 (445) - <i>ς ἴτης</i>	» <i>τολμηρὸς ἴτης</i>	»
9 (446) - <i>τῆς</i>	» <i>συγκολλητῆς</i>	»
10 (447) - <i>α δικῶν</i>	» <i>περίτριμμα δικῶν</i>	»
11 (448) - <i>τρύμη</i>		

60β. Ἡ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ φθορὰ σχεδὸν ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἐν τῇ προηγουμένῃ. Ἀποκεκομμένοι οἱ πρῶτοι τέσσαρες στίχοι τοῦ κειμένου

1. Ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῶν δύο κωμωδιῶν τούτων τοῦ Ἀριστοφάνους, ὁ χωρισμὸς στίχων ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ χφ εἶναι διάφορος τοῦ ἐν HG. Ἐφ' ὅσον δὲ τηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἀποκεκομμένον μέρος τοῦ 52β ἢ εἰς τὸ σφζόμενον μέρος αὐτοῦ ὑπάρχουσα ἀντιστοιχία στίχων πρὸς τὸ 53α, καλῶς ἐνδέχεται οἱ στ. 315 κ. 316 ἐν HG νὰ ἀντιστοιχοῦν ὄχι πρὸς 2 ἀλλὰ πρὸς 3 ἔλλείποντας στίχους τοῦ χφ.

2. Τὰ γράμματα *ι*, *ε* ἐπιτεκαλυμμένα διὰ ξένης ὕλης.

(449-452 μάσθλης - ἀπαντώντες HG), ὁμοίως δὲ οἱ στ. 454 (κεῖ βούλονται HG), 457 (λήμα - γ' HG) κ. 461 (τί πείσομαι; HG). Ἐκ τῶν ὑπολοίπων στίχων σφύζεται ἐν τέλει :

5 (453) -ζουσι	ἀ.ο. χορῆζουσιν	HG
6 (455) -μητρ' ἐξ ἐμοῦ	» Δήμητρ' ἔκ μου	»
7 (456) παραθέντων		
8 (458) -ὅκ ἄτολμον ἀλλ' ἔτοιμον	» οὐκ κλπ.	»
9 (459) παρ' ἐμοῦ κλέος ¹		
10 (460) -ν ἔξεις	» βροτοῖσιν ἔξεις	»
11 (462) πάντα χρόνον μετ' ἐμοῦ	» τὸν πάντα κλπ.	»

72α. Ἀποκεκομμένον τὸ εἰς ὃ ἡ σελὶς φύλλον κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, τὸ περιέχον προδήλως σχόλια, καὶ κατὰ τὸ τέλος ὀλίγων στίχων τοῦ κειμένου, ἦτοι: στ. 5 (732) ἑλλείπει τὸ σθ HG, στ. 6 (733) ἑλλείπει τὸ ἐρωτηματικόν.

72β. Ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀποκοπῆς, ἑλλείπουν αἱ πρῶται συλλαβαὶ πάντων ἀνεξαίρετως τῶν στίχων τοῦ κειμένου, ἐπίσης δὲ τῆς καὶ ἐνταῦθα μὴ πλήρους διαστίχου ἐξηγήσεως. Οὕτως, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους τοῦ κειμένου :

1 (739) ἀποκμ. περι			
2 (740) » ἴθι ἀναγν. γῶν	ἀ.ο. νῶν	HG	
3 (741) » » -πτῆν	» λεπτήν	»	
4 (742) » » -ῶς	» ὀρθῶς	»	
5 (743) » ἔχ' » -ρέμας	» ἔχ' ἀτρέμα	»	
6 (744) » » -ς	» ἀφελς	»	
7 (745) » » -ον	» κίνησον	»	
8 (746) » ὦ » -ρατίδιον	» ὦ Σωκρατίδιον	»	
9 (747) » ἔχω » -κου	» ἔχω τόκου	»	
10 (748) » » -ξον	» ἐπίδειξον	»	
11 (749) » » -α	» γυναῖκα	»	

73α. Ἀποκεκομμένον τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, περιέχον καὶ τοῦτο, ὡς φαίνεται, σχόλια. Τὸ κείμενον καὶ ἡ διάστιχος ἐξηγήσεις σφύζονται εἰς ἀκέραιον.

73β. Ἀποκεκομμέναι αἱ πρῶται συλλαβαὶ τῶν στίχων τοῦ κειμένου, ὡς καὶ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως. Οὕτως, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους τοῦ κειμένου :

1. Τὰ ἐν HG ἐν τέλει τῶν στ. 455, 458 κ. 459 ἀντιστοίχως χορδὴν, ἴσθι δ' ὡς, κ. σφρανόμης εὐρίσκοντο ἀντιστοίχως ἐν ἀρχῇ στ. 456, 459 κ. 460, ἦτοι κατὰ ἓνα στίχον κατωτέρω.

1 (762)	ἀναγν. -ῆ	ἀ.ο. μῆ	HG
2 (763)	» -λλ'	» ἀλλ'	»
3 (764)	» -όδετον	» λινόδετον	»
4 (765)	» -ηκ'	» ἠῦρηκ'	»
5 (766)	» -τ'	» ὥστ'	»
6 (767)	ἀποκμ. ῥδη		
7 (768)	» τῆν ¹		
8 (769)	» ἀφ' » -ς	» ἀφ' ῆς	»
9 (770)	» -ε	» ἔγωγε	»
10 (771)	» -ε	» ὁπότε	»
11 (772)	» -ρω	» ἀπωτέρω	» ²

74α. Ἀποκεκομμένον τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, ὅπου, ὡς φαίνεται, σχόλια. Τὸ κείμενον καὶ ἡ διάστιχος ἐξηγήσεις σφύζονται εἰς ἀκέραιον.

74β. Ἐξ ἀποκοπῆς τοῦ φύλλου κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, τὸ περιέχον προδήλως σχόλια, ἐλλείπουν αἱ πρῶται συλλαβαὶ τῶν ἀκολουθῶν στίχων τοῦ κειμένου, ὡς καὶ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως, ἥτοι ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους τοῦ κειμένου :

2 (784)	ἀναγν. οτιῆ	ἀ.ο. διτιῆ	HG
3 (785)	» 'λλ'	» ἀλλ'	»
4 (786)	» -πει	» ἐπει	»
5 (787)	» -έρ'	» φέρ'	»
6 (788)	ἀποκμ. τίς		
7 (789)	» -οι	» οἷμοι	»
8 (790)	» -ιλησμότατον	» ἐπιλησμότατον	»
9 (791)	» -οι	» οἷμοι	»
10 (792)	» ἀπὸ		
11 (793)	» ἀλλ'		

78α. Ἀποκεκομμένον τὸ φύλλον κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, τὸ περιέχον προδήλως σχόλια, κατὰ μίαν δὲ ἢ δύο συλλαβὰς εἴτε τὸ τελικὸν γράμμα τῆς τελευταίας λέξεως πλείστων στίχων τοῦ κειμένου. Οὕτως, σφύζεται ἐν τέλει τῶν στίχων τούτων :

1 (864)	ἀμαξ-	ἀ.ο. ἀμαξίδα	HG
3 (866)	Σώκρατ-	» Σώκρατες	»
5 (868)	ἔστ'	» ἔστ' ἔτι	»
6 (869)	ἐνθα-	» ἐνθάδε	»
8 (871)	διδασκάλω	» διδασκάλω;	»
11 (874)	δίκη-	» δίκης	»

1. Αἱ λ. τῆν λίθον ἀναγινώσκονται ἐν στ. 767 ἐν HG.

2. Ἐν HG στ. 769, 770, 771 φέρονται ἠριθμημένοι μετὰ κενοῦ κατὰ μίαν μονάδα, ἀντὶ 770, 771, 772. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἐπανορθοῦται ἐν τοῖς ἐπομένοις.

78β. Φθορά ἐνταῦθα ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἐν τῇ προηγουμένη σελίδι. 'Ελλείπει μέγα, ἂν μὴ μέγιστον, μέρος, ἀπ' ἀρχῆς λογιζόμενον, τῶν στίχων τοῦ κειμένου, ὥς καὶ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως. Οὕτως :

1 (875)	ἀναγν. -ν	ἀ.ο. ἡ κλήσιν ἡ χαύνωσιν	HG
2 (876)	ἀποκμ. καίτοι γε ταλάντου		
3 (877)	» ἀμέλει δίδασκε		
4 (878)	ἀναγν. -ιον	» εὐθὺς γέ τοι παιδάριον	»
5 (879)	» -ον	» ἐπλαττεν ἔνδον	»
6 (880)	» -υτίνας	» ἀμαξίδας τε σκυντίνας	»
7 (881)	» κἂν τῶν σιδίων		
8 (882)	ἀναγν. -φ τὸ λόγῳ	» ὅπως δ' ἐκείνω τὸ λόγῳ	»
9 (883)	» -ν	» κρείττον'	»
10 (884)	» ὅς τ' ἄδικα		
11 (885)	» ἐὰν δέ μὴ		

85α. Ἀποκεκομμένον τὸ φύλλον κατὰ τὸ ἑξωτερικὸν περιθώριον, τὸ περιέχον προδηλῶς σχόλια, καὶ τὰς τελευταίας λέξεις ἢ τὰς τελευταίας συλλαβὰς εἴτε τὸ τελευταῖον γράμμα τῶν στίχων τοῦ κειμένου, ἐπίσης δὲ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως. Οὕτως, σφύζεται ἐν τέλει τῶν στίχων τοῦ κειμένου :

1 (1008)	πτε-	ἀ.ο. πτελέα ψιθυρίζη	HG
2 (1009)	φράζ-	» φράζω	»
3 (1010)	προσ-	» προσέχης τὸν νοῦν	»
4 (1011-1012)	λιπαρ-	» λιπαρόν	»
5 (1012-1013)	ῶμ-	» ὦμονς μεγάλους	»
6 (1013-1014)	πυ-	» πυγὴν μεγάλην	»
7 (1014-1015)	ῆν	» ἦν δ' ἅπερ οἱ νῦν	»
8 (1015-1016)	μ-	» μὲν ἔξεις	»
9 (1017-1018)	γλώτ-	» γλώτταν μεγάλην	» ¹
10 (1019)	κωλη-	» κωλὴν μεγάλην	»
11 (1020)	κα-	» καὶ σ' ἀνατείσει	» ²

85β. Ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀποκοπῆς τοῦ φύλλου, φθορὰ καὶ ἐνταῦθα ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἐν τῇ προηγουμένη σελίδι. Οὕτως, ὥς πρὸς τὸ κείμενον, ἔλλειπουν οἱ στ. 1023 κ. 1029³, ἐκ τῶν ὑπολοίπων δὲ στίχων σφύζεται κατὰ τὸ τέλος αὐτῶν :

1. Ὡς πρὸς τὸ ἐν HG κείμενον τῶν στ. 1012-1017 (= 1018) παρατηρεῖται ὅτι μεταφέρονται λέξεις ἀπὸ στίχου εἰς στίχον ἐν χφ, ἥτοι *χροῖαν λαμπράν* εἰς στ. 1013, *γλώτταν βαιὰν* εἰς στ. 1014, *πόσθην μικράν* εἰς στ. 1015, *ἐπιτηδεύς* εἰς στ. 1016.

2. Οἱ στ. 1017, 1018 κ. 1019, ἡριθμημένοι ἐσφαλμένως, κατὰ μίαν μονάδα κατωτέρω, ἦτοι ὡς στ. 1018, 1019 κ. 1020.

3. Βλ. κατωτέρω, σελ. 414, σημ. 2.

1 (1020)	-γεῖσθαι	ἀ.ο. ἡγεῖσθαι	HG
2 (1022)	-τοῖς τῆς Ἀντιμάχου »	τούτοις τῆς Ἀντιμάχου » ¹	
4 (1024)	-τὴν ἐπασκῶν »	κλεινοτάτην ἐπασκῶν »	
5 (1025)	-πεστιν ἄνθος »	ἐπεστιν ἄνθος »	
8 (1030)	-σαν ἔχων »	μοῦσαν ἔχων » ²	
9 (1031)	-κίμηνεν ὁ ἀνὴρ »	ἡδόκιμήμηνεν ἀνὴρ »	
10 (1032)	-ε δεῖν πρὸς αὐτόν, »	ἔοικε δεῖν πρὸς αὐτόν, »	
11 (1035)	-ἡ γέλωτ' ὀφλήσεις »	μὴ γέλωτ' ὀφλήσεις »	

88α = 87α³. Ἀποκεκομμένον τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, ὅπου συνήθως σχόλια. Ἐπίσης ἀποκεκομμένον ἐλάχιστον μέρος τοῦ τέλους δύο στίχων τοῦ κειμένου, ὡς καὶ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως, ἥτοι ὡς πρὸς τὸ κείμενον σφίεται ἐν τέλει :

7 (1063)	μάχαιρ-	ἀ.ο. μάχαιραν	HG
8 (1064)	κακοδαίμφ-	» κακοδαίμων »	

88β = 87β. Ὡς ἐκ τῆς κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀποκοπῆς, ἐλλείπουν ἐν ἔως τρία γράμματα τῆς ἀρχῆς στίχων τοῦ κειμένου, ἀντιστοίχως δὲ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως, ἥτοι ὡς πρὸς τὸ κείμενον :

4 (1071)	ἀναγν. -κέφαι	ἀ.ο. σκέφαι	HG
5 (1072)	» -'νεστιν »	ἀνεστιν »	
6 (1073)	» -αἰδων »	παίδων »	
7 (1074)	» -χλισμῶν »	κιχλισμῶν » ⁴	
8 (1075)	» -εν »	εἰεν »	
9 (1076)	» -μαρτες »	ἡμαρτες »	
10 (1077)	» -πόλωλας »	ἀπόλωλας »	
11 (1078)	ἀποκμ. χρῶ		

97α. Τὸ κείμενον βαίνει κανονικῶς μέχρι καὶ τοῦ στ. 1 (1268). Ὁ ἐπόμενος στ. 1269 παραλείπεται ἐν χφ, οὐδὲν δὲ χάσμα ἐξ οἰασθήποτε αἰτίας παρατηρεῖται ἐν αὐτῷ.

98β. Τὸ κείμενον τῶν Νεφελῶν λήγει ἐνταῦθα ἐν χφ διὰ τῶν ἐξῆς : οἷσπερ ἂν ξυγγένηται (στ. 1316·1317)· ἐπεὶ μελίζω κακὰ πείσεται⁵.

1. Ὀλόκληρον τὸ κείμενον τῶν ἐν HG δύο στίχων (1022, 1023) παρείχeto εἰς ἓνα μόνον στίχον ἐν χφ.

2. Ἀντιθέτως πρὸς ἀνωτέρω, ἐνταῦθα τὸ κείμενον τοῦ ἐν HG ἑνὸς στίχου 1029 παρείχeto εἰς δύο στίχους ἐν χφ.

3. Προδῆλως, ἐγένεν ἄλλα εἰς τὴν ἀρίθμῳσιν κατὰ μίαν μονάδα, καθ' ὅσον τὸ κείμενον συνεχίζεται ὁμαλῶς, δὲν διορθοῦται δ' ἐφεξῆς ἡ ἀρίθμῳσις.

4. Ἡ λ. *κιχλισμῶν* ἀναγράφεται ἐν χφ εἰς τὸν ἐπόμενον στ. 1074, ἐν ἀρχῇ δ' αὐτοῦ.

5. Παρὰ Σπ. Λάμπρφ (ἐνθ' ἀνωτ., σ. 34α) φέρεται τὸ *ἐπεὶ μελίζω κακὰ πείσεται* ὡς ἀνήκον εἰς στ. 1316. Ἐν HG δὲν εὐρεται τοῦτο ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει οὔτε

Ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν ἀνωτέρω συγκεκριμένων, τόσον τῶν γενικωτέρων ὅσον καὶ τῶν ἐπὶ μέρους, παρατηρήσεων προκύπτουν πορίσματα, οἷα τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ χφ ἔχει ὑποστῇ πολλὰς φθοράς. Ἐλάχισται ἐξ αὐτῶν εἶναι, τρόπον τινά, συμβατικάι, ὀφειλόμεναι μάλιστα εἰς τὴν μακροχρόνιον χρῆσιν τοῦ χφ ἢ εἰς ἀπροσφόρους συνθήκας συντηρήσεως, ὥς εἶναι ἡ ἀποσύνδεσις φύλλων, οἷα ἡ ἐν 13αβ, 14αβ.

Αἱ πλεῖσται τῶν φθορῶν τούτων ὀφείλονται εἰς ἀποκοπὴν διὰ ψαλίδος τῶν περιθωρίων, συχνότατα τῶν παρασελιδίων, τῶν κάτω καὶ τῶν ἄνω ἐνίοτε. Δοθέντος ὅτι εἰς τὰ περιθώρια ταῦτα εὐρίσκονται σχόλια, εἶναι πρόδηλος ὁ σκοπὸς τῆς ἀποκοπῆς ταύτης. Συνήθως ἡ ἀποκοπὴ εἶναι ὀλοκληρωτικὴ ὡς πρὸς τὰ σχόλια, οὕτω δ' ἐν 14α, 27β, 60αβ, 72αβ, 73β, 74αβ, 78αβ, 85αβ κ. 88αβ (= 87αβ). Σπανίως αὕτη εἶναι μερικὴ, ὡς ἐν 14β, 27α, 31β, 36α κ. 52β, ἀλλ' ἐνταῦθα ἐνδέχεται νὰ εἶναι συμπτωματικὴ, οὕτω δ' ἐν 14β κ. 27α, ὅπου, ἀποκοπέντων τῶν μετὰ πλήρων σχολίων τμημάτων περιθωρίων τῶν 14α κ. 27β, συναπεκόπησαν τὰ μετὰ μέρους σχολίων ἀντίστοιχα τμήματα περιθωρίων τῶν 14β κ. 27α. Ὅχι συμπτωματικὴ εἶναι ἡ μερικὴ αὕτη ἀποκοπὴ σχολίων εἰς περιπτώσεις, ὡς ἡ ἐν 52β, ὅπου ἡ ἄλλη σελὶς τοῦ φύλλου, ἡ 52α, εἶναι ἄγραφος. Εἰς ἱκανὰς σελίδας τὰ σχόλια εἶναι ἀκέραια, οὕτω δ' ἐν 1β, 19β, 93α, 94α. Κατὰ ταῦτα, στόχος τῆς ἀποκοπῆς, τοῦλάχιστον πραγματοποιηθεῖς, ἦσαν ὠρισμένα μόνον τῶν σχολίων.

Βεβαίως, ἡ παρὰ Λάμπρφ, ὡς ἀνωτέρω, περιγραφὴ τῆς καταστάσεως τοῦ χφ δὲν παρέχει πάντοτε τὸ πλήρες, δὲν φαίνεται δὲ δίκαιον νὰ δεχθῶμεν ὅτι παρὰ τὰ τεκμήρια στοργικῆς φροντίδος πρὸς συντήρησιν τοῦ χφ τούτου, ὡς ἀποσκοποῦν νὰ εἶναι ἡ ἀρίθμησις τῶν φύλλων, ἡ προστατευτικὴ ἐπικάλυψις διὰ χάρτου ὑποστάντων ἤδη φθοράς περιθωρίων καὶ ἄλλα, ἡ σημερινὴ κατάστασις τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι δυσαναλόγως χειροτέρα τῆς τότε.

Ὁπωσδήποτε, ἡ ληφθεῖσα ὑφ' ἡμῶν μικροταινία τοῦ χφ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι καθιστᾷ προσιτωτέραν τὴν προδήλως ὄχι ἄχρηστον μελέτην¹, παρέχει

κειμένου οὔτε κριτικοῦ ὑπομνήματος, μετὰ δὲ τὸ *ξυγγένηται* φέρεται *κἂν λέγη* παμπόνηρ², τοῦτο δ' ἐν στ. 1319 καὶ ὄχι 1316.

1. Τοιαύτῃ μελέτῃ φαίνεται ἐπιβεβλημένη καὶ ὡς πρὸς τὸ κείμενον καὶ ὡς πρὸς τὰ σχόλια. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, καίπερ ἱκανῶς παλαιόν, οὐδὲ κἂν μνημονευόμενον *ad loc.* εὐρίσκωμεν εἰς οἰκείας ἐκδόσεις, οἷαι, ἐκτὸς τῆς ἐν Ὁξφόρδῃ, ἡ τοῦ Cantarella καὶ ἡ τῶν V. Coulon κ. Van Daele παρὰ Budé. Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὰ σχόλια παρατηρήτέον ὅτι ἐλλείπει οὐ μόνον χρῆσις ἀλλὰ καὶ σχετικὴ μνεῖα αὐτῶν εἰς τὰς εἰδικὰς περὶ αὐτῶν ἐργασίας τοῦ W. J. W. Koster, *Scholia in Aristophanis Plutum et Nubes, Lugduni Batavorum, 1927* κ. Aristophane dans la tradition byzantine, *Rev. Et. Gr.* 76 (1963), σ. 381-396.

καὶ ποιάν τινα διασφάλισιν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἡ ὁποία ὕφ' οἰασδή-
ποτε περιστάσεις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ περιττή.

ΘΗΣΕΥΣ ΣΤ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΣ
ΕΥΘΥΜΙΟΣ Θ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ